

ח'רבת ג'מג'ום בגוש עציון: יישוב מבוצר ושרידי ייצור כלי חרס מן התקופות הרומית והביזנטית – עונת החפירות 2008

ערן מאיר² ובוועז זיסו¹

1. המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה, אוניברסיטת בר אילן

2. בית ספר שדה כפר עציון

מיקום ורקע גיאולוגי

ח'רבת ג'מג'ום שוכנת על ראש גבעה מצוקית בקצה שלוחת 'משואות יצחק' ממערב לגוש עציון. האתר מוקף בגיאיות תלולות משלושת עבריו, ואילו ממזרח הוא גובל במצוק סלע גירי, שלמרגלותיו אוכף טופוגרפי (ראו רקע גיאולוגי, להלן).

הר יהודה הוא גוש הררי, חלק מקמר חברון, המורכב שכבות סלעי משקע ימי מתקופת הקנומן והטורון (כ־100 מיליון שנה לפני זמננו), ומתאפיין בחלוקה לתצורות סלע קשות ורכות לחלופין. התצורות הקשות הן סלעי גיר ודולומיט, ואילו השכבות הרכות מורכבות בעיקר מסלעי חוואר וחרסית (מרקוס ועמית, 1989, 17–19). במערבו של גוש עציון ניכר מבנה המצלעות, שבו בולטות שכבות נטויות; התצורות הקשות יוצרות קווי מצוקים הניכרים היטב בנוף, והגבעות מדורגות ממזרח למערב. מעל תצורת כיסלון, המורכבת מסלעי גיר ודולומיט קשים במיוחד, נמצאת תצורת בית מאיר, המתאפיינת בסלעי חוואר צהבהב, ואילו מתחתיה נמצאת תצורת שורק, המתאפיינת בחילופי שכבות גיר קשה וחוואר רך (נוף טראסות).

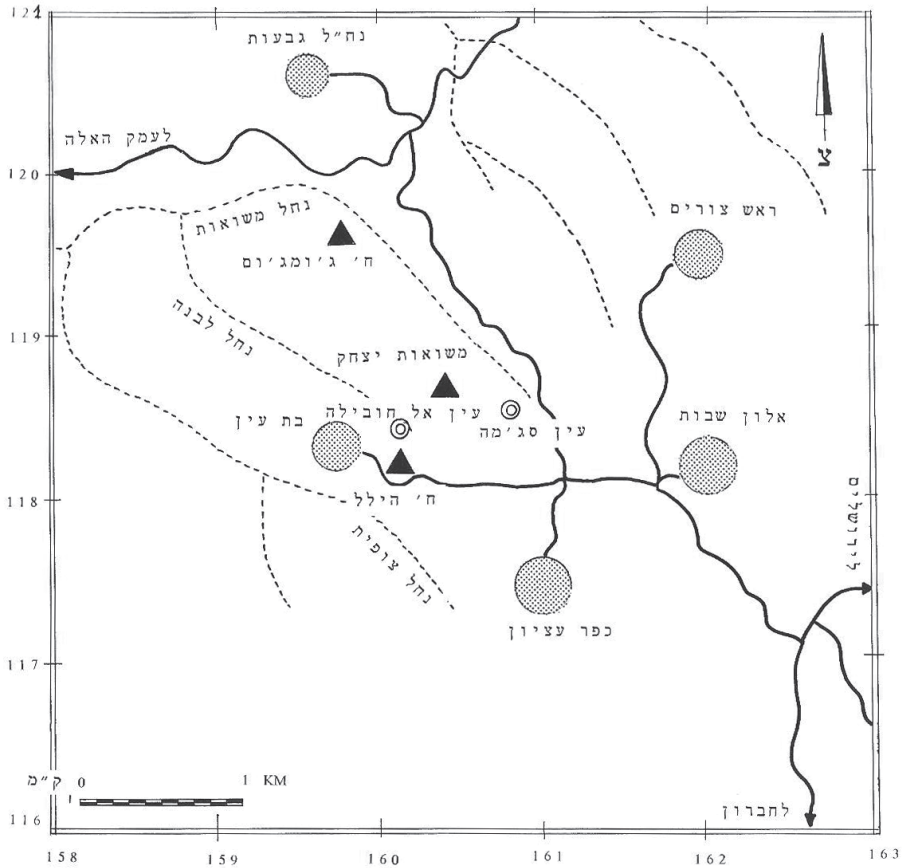
ח'רבת ג'מג'ום נבנתה על מצוק סלע מתצורת כיסלון, אולם בראש הגבעה ניכרות גם שכבות החוואר הצהבהב של תצורת בית מאיר. כמו כן, מופיעה גם תצורת מוצא, המתאפיינת בחוואר רך בקרבת מקום (ועל כך, ראו בהמשך); (מפה גיאולוגית, 1976).

תולדות המחקר

האתר נסקר בשנות ה־90 של המאה ה־20 על ידי דוד עמית ובוועז זיסו. מן הסקר התברר, כי המקום היה מיושב במהלך שתי תקופות לפחות: התקופה הרומית הקדומה (ימי בית שני), והתקופה הביזנטית (עמית וזיסו, תשנ"ט, 120–126).

חפירה ראשונית באתר נערכה בשנת 2005, ותוצאותיה משולבות בתיאור החפירה שלהלן. בקיץ 2008 נערכה עונת חפירות שנייה, אשר נמשכה 10 ימים.¹

1 חפירות מתקיימות ביוזמת בית ספר שדה כפר עציון ומתנ"ס גוש עציון. עונה ראשונה נוהלה בידי אחיה כהן־תבור, מטעם המכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטה העברית בירושלים.

איור 1: מפת איתור

העונה השנייה נוהלה על ידי ערן מאיר ובוועז זיסו, מטעם המכון לארכיאולוגיה של המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר אילן. המדידות נעשו על ידי דב פורוצקי וסלבה פירסקי; שימור בשטח ובמעבדה נעשה על ידי אורנה כהן; וניתוח הממצא הנומיסמטי על ידי נילי אחיפז. העיבוד הקרמי נעשה בשיתוף איתן קליין. סיוע הוגש על ידי האנשים הבאים: פרופ' אבי פאוסט, פרופ' חנן אשל ז"ל, זיו צור, נחום דרדיק, נילי גרייצר, שמש יערן ויותם ח' זיסו. בחפירה השתתפו מתנדבים (בני נוער ומבוגרים) מגוש עציון ומרחבי הארץ. ארגון החפירה נעשה על ידי בית ספר שדה כפר עציון. תודה מיוחדת לירון רוזנטל, מנהל בית ספר שדה כפר עציון ויוזם החפירה, וליהודה גולדמן אשר ארגן את הצדדים המנהלתיים בשטח.

תיאור האתר

שרידי היישוב העתיק התגלו על הגבעה, וכן באוכף שמדרום-מזרח לה. גודלו המשוער של היישוב כ-10 דונם, כ-7 דונם בראש הגבעה ועוד כ-3 דונם באוכף. ראוי לציין, כי על פני שטח הגבעה מבצבים ראשי קירות רבים, המצטרפים לכלל תוכנית, המלמדת על יישוב הבנוי בצורה מתוכננת בעל אופי מכונס (איור 2); אין לדעת בוודאות מהם שלבי קיומו של המכלול הבנוי, בטרם נערכו חפירות מקיפות באתר. חלק מן הקירות נבנו באבנים מהוקצעות ואף באבני גזית, וייתכן שמקורן במבנה ציבור שהתקיים באתר (כך, למשל, סמוך למקווה הגדול – מס' 6 באיור 2. המספור בעקבות עמית וזיסו תשנ"ט, מפה בעמ' 123). לאחר נטישת היישוב עובדו מעל חורבותיו חלקות חקלאיות, בטרסות. כמו כן, אותרו באתר, במסגרת הסקר הראשוני, כמה מערות ומערכות תת-קרקעיות.

1. בורות ומאגרי מים: בצד בורות פעמון, הנפוצים באזור ההר, נתגלו באתר גם בורות אגירה גדולים במתווה מלבני, שעל קירותיהם שרד עדיין הטיח המקורי (איור 2, מספרים 1-2, כל המערכות התת-קרקעיות מסומנות בקו כחול). בורות אלה דומים בצורתם ובמידותיהם לבורות המים המוכרים מן המבצרים המלכותיים מימי הבית השני במדבר יהודה, כמו גם באתרי יישוב למיניהם באזור ההר (לדיון בקבוצת בורות זו, ראה Zissu, 2008, 179-181). כמו כן, נמצאו באתר שני מתקני מים מדורגים ומטויחים, אולי מקוואות טהרה (איור 2, מספרים 6-7). בור מים המשמש עדיין לייעודו המקורי, מצוי בשוליים הצפוניים של האתר.

2. חללים תת-קרקעיים גדולים: באתר נתגלו מערות במתווה בלתי רגולרי, שחלקן חוברו באמצעות מעברים צרים. המערות שימשו כמחסנים ואולי אף למגורים (איור 2, מספרים 3-4). בשפכי שוד של אחת המערות נמצאו שברים מעוטרים של גלוסקמה, אך ספק רב אם כאן היה מקומה המקורי. אחד מן החללים התת-קרקעיים, במדרון הצפון-מזרחי של האתר, הוא מערת קולומבריום טיפוסית (לא מופיעה בתוכנית). מעברו המזרחי של האוכף, מחוץ ליישוב, אותרו מערות קבורה. בדופנות אחת מהן

נחצבו כוכים האופייניים לתקופת הבית השני, ואילו במערה השנייה הותקנו מקמרי קבורה (Arcosolia), האופייניים לתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית. סמוך לראש הגבעה נמצא אגן ריסוק, אולי של בית בד (איור 2, מספר 8). באחת המערות נמצא מתקן נוסף, ככל הנראה, בודדה להפקת שמן.

איור 2: תוכנית כללית

תקופות קיומו של האתר

בחינת הנתונים הארכיטקטוניים והסטרטיגרפיים, והממצא הקרמי והנומיסמטי, שנאספו בסקר ובחפירה, מעלה, כי פעילות ביישוב התקיימה לפחות למן המחצית השנייה של המאה השנייה לפנה"ס (התקופה החשמונאית) ועד לתקופה העות'מנית (ראו טבלה 1); ברם, לא ברור האם נשמרה רציפות בקיומו של היישוב. דומה, כי יישוב של ממש התקיים כאן החל מן התקופה החשמונאית ועד לראשית התקופה הביזנטית. לאחר הפסקה, התקיים כאן יישוב מצומצם בתקופה הממלוכית. מטבעות אקראיים שנמצאו על פני השטח, מרמזים על אפשרות של קיום יישוב באתר גם בתקופות נוספות.

טבלה 1: סיכום כרונולוגי-סטרטיגרפי*

שכבה	תקופה	ממצא
I	ממלוכית	מבנה קמרונות בשטח A; מטבעות על פני השטח
II	ביזנטית (מאות ה'–ו' לספירה)	מעט שברים בשטח E (לוקוס 510); מטבע מפני השטח
III	רומית מאוחרת (מאות ג'–ד' לספירה)	בית יוצר, מערת קבורה (באוכף); מטבע מפני השטח
IV	רומית קדומה (מאות א'–ב' לספירה)	שברים על פני השטח ובחפירה, קיר איתן (W10); מטבעות מפני השטח, מערות כוכים, מקוואות (שטח B); מאגרי מים (?)
V	חשמונאית (מאות שנייה–ראשונה לפני הספירה)	מטבעות מפני שטח; מעט חרסים פזורים; מאגרי מים (?)

* לא נכללו בטבלה זו תקופות, שמהן נמצאו עד כה אך ורק מטבעות על פני השטח: התקופה האומאית, העבאסית, הצלבנית והעות'מנית. ייתכן שבעתיד ניתן יהיה לשייך מכלולים אדריכליים לתקופות אלה. ראוי לציין, כי בשנת תש"ח השתמשו אנשי קיבוץ משואות יצחק הסמוך באחד מבורות המים שבאוכף כסליק, אפיזודה שאף היא חלק מסיפוריה של ח'ג'מג'רם.

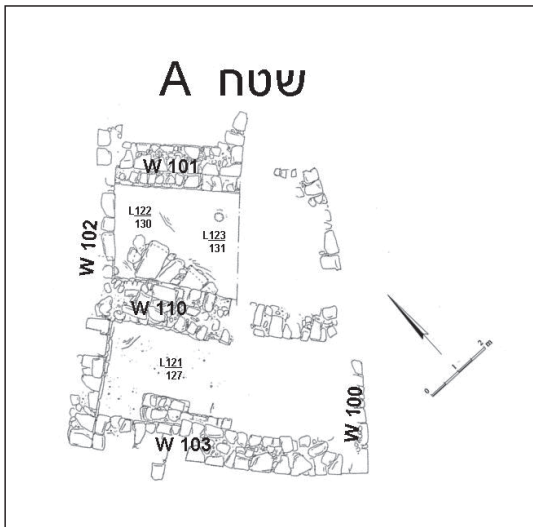
איור 3: חבק מראה דמוי ראש סראפיס

על פי ממצאי מקוואות הטהרה, מערת הכוכים ושברי הגלוסקמה באתר, ניתן לשער, כי במקום ישבו יהודים – לכל הפחות בשלהי תקופת הבית השני (התקופה החשמונאית והרומית הקדומה). עמית וזיסר הציעו, כי באתר

ח'רבת ג'מג'ום התקיימה גם אחת מאותן המצודות היהודיות, שחרבו בידי הרומאים בעת דיכוי מרד בר־כוכבא (עמית וזיסו, תשנ"ט, 125). כעדות, ממצא חרסים מימי מרד בר־כוכבא, והמעברים הצרים שחיברו בין כמה מן החללים התת־קרקעיים, במתכונת מערכות המסתור של תקופת המרד. עדות נוספת לכך היא פסלון קטן מברונזה בדמות סראפיס (Serapis), אשר התגלה על פני השטח כשפניו מושחתים, ואשר נועד במקורו לשמש כחֶבֶק לידית מראה (איור 3). בדרום שפלת יהודה, במערכת מסתור באתר 'מורן ו', נמצאה מראה מסוג זה, שחיבורי הידית שלה בדמות איסיס וסראפיס הושחתו במתכוון (זיסו גנור ופרחי, תשס"א, 54–62). לא ברורה זהותם של תושבי האתר לאחר מרד בר־כוכבא.

תוצאות החפירה

שטח A (איור 4):

איור 4: שטח A, תוכנית

בעקבות קיומם של ראשי קירות, אשר בלטו על פני השטח, נחפר ריבוע בראש הגבעה. לאחר פינוי אבנים ומפולות, שכיסו את פני השטח, התגלה משקוף פתח באתרו (המשקוף הופל ונשבר על ידי שודדי עתיקות בתום עונת 2005). בהמשך החפירה התברר, כי מדובר במבנה בעל שני חדרים, אשר קורו, כפי הנראה, בגג אבן מקומר; בסיסי הקמרונות שרדו בצמוד לקירות הצפוני והדרומי (W101 ו-W103 בהתאמה). התמוטטות הקמרונות גרמה להצטברות כמויות אבנים גדולות שפוננו בחפירה (לוקוסים 122, 123, 127).

קירות המבנה השתמרו לגובה של כ־1.5 מ'. אורכו המשוער היה 8.5 מ', ורוחבו כ־8 מ'. מתוך זה נחפרו כ־3.5 מ' (החצי המערבי), ואילו בשאר השטח סוקלו אבנים ומפולות ונחשפו ראשי קירות בלבד. הבנייה הושתתה על קירות קדומים יותר (W101, W103). עוביים של הקירות הקדומים כ־1 מ', ואליהם הוצמדו בסיסי הקמרונות, אשר רוחבם כ־0.5 מ'. הקירות הקדומים בנויים מאבנים מהוקצעות בבנייה יבשה, ואילו הקמרונות נבנו תוך שימוש בטיט לבן כחומר מלכד, לפי שרידי קטע מן הקמרון הצפוני.

בשל המפתח הגדול בין הקירות הקדומים, חולק המרחב לשני חלקים, וקיר חדש ברוחב 1.5 מ' (W110) נבנה ביניהם, לשם השענת שני הקמרונות. בקיר זה השתמרו שלוש גומחות (או "חלונות") בשלמותן, וכן המשקוף באתרו. כמו כן, התגלו עדויות לגומחות אחרות שהתמוטטו. בעת ניקיון אחד החלונות התברר שזאת גומחה רבועה בתוך עובי הקיר, ולא חלון מפולש (איור 5). בעקבות בניית הקיר התקבלו שני חדרים לא שווים: רוחב החדר

הדרומי 2 מ', ואילו רוחב החדר הצפוני 3 מ'. בקיר המערבי (W102) התגלו שני פתחים שבהם השתמרו המשקופים. בשלב כלשהו יצא הפתח הדרומי משימוש ונסתם באבנים. תחת שכבות המפולת התגלתה שכבת עפר כהה בעובי ממוצע של כ-0.25 מ', ששימשה כרצפת מבנה הקמרונות. בשל מיעוט הממצא על הרצפה ובשל העדר סימני שרפה ברחבי הבניין, ניתן להניח, כי הוא ניטש מיושביו ולא חרב באירוע אלים. שברי החרסים אשר נמצאו במפולות הבניין, כמו גם בקרקע על סלע האם ומתחת למפלס לרצפה החתומה, אופייניים לתקופה הממלוכית. על רקע זה, דומה כי המבנה הוקם וחרב בתקופה הממלוכית.

איור 5: מבנה הקמרונות

בשטחים אחרים שנחפרו ברחבי האתר, לא התגלו ממצאים המאחרים לתקופה הביזנטית (לא כולל ממצאים שנאספו מפני השטח); מכאן, שבתקופה הממלוכית התקיים יישוב מצומצם רק בפסגה. בתקופה הממלוכית נבנו מבני ציבור רבים בירושלים, וחברון הפכה לעיר, כפי שעולה ממקורות התקופה. עם זאת, המידע על המרחב הכפרי שבהר יהודה הוא מועט. בחפירות בחורבת ברכות התגלו שרידים בני התקופה, אולם הממצא לא פורסם באופן מלא (הירשפלד וסולר, 1979, 31). התגליות בח'רבת ג'מג'ום מרחיבות את המידע על אודות פריסת היישוב בתקופה הממלוכית.

המערכת התת־קרקעית:

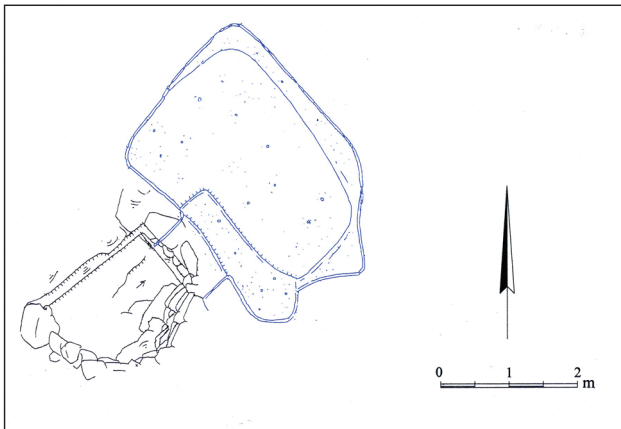
לאחר הסרת שכבת העפר (לעיל) התגלה סלע האם המיושר בחלקו, ובו פתח של פיר מלבני מכוסה קורות אבן, שהוביל אל חלל תת־קרקעי (איור 2, מערכת 3/4); עם בניית W110 יצא הפיר משימוש. נראה שבעת בניית מבנה הקמרונות, נחסם הפיר הפתוח בקורות אבן, והשטח כוסה בשכבת אדמה כמפלס חיים. אל מערכת זו ניתן כיום להיכנס דרך פתח בצלע הגבעה (להלן).

מערכת 3/4 כוללת מסדרון באורך 7 מ', המוביל מהפתח שבצלע הגבעה אל האולם המרכזי (אורכו כ־10 מ', רוחבו נע בין 6 מ' ל־10 מ'). בדופנותיו שרדו מעברים חצובים, המוליכים אל חללים קטנים סמוכים. בקצהו המזרחי ניתן לראות את תחתית קורות האבן שסתמו את הפיר (לעיל). בתוך המערכת נמצאו שבר גלוסקמה מעוטר, שבר אגן אבן גדול, ומתקן בודדה לייצור שמן. המערכת מחוברת במעבר צר אל מערכת תת־קרקעית נוספת, אולי חלק ממערכת מסתור (לעיל).

מקווה הטהרה (מתקן תת־קרקעי מס' 6, "המקווה הגדול", איור 6):

מקווה הטהרה נמצא סמוך למאגר מים, ממוטט בחלקו (איור 2, מספר 1). אל המקווה מוביל מסדרון חצוב באורך 1.5 מטר וברוחב 1.0 מ' שרצפתו טרם נחשפה. לחדר הטבילה מתווה מלבני בעיקרו, 3 X 2 מ' גודלו, כ־2 מ' גובהו. רצפת המקווה משתפלת לכיוון מערב. דופנות

החדר צופו בטיח לבן; לפני הנחת שכבת הטיח תוקנו פגמים בסלע בטיח ואבנים. טיח שרד גם בפתח הכניסה. למרגלותיה הותקנה מדרגה מטויחת באורך 2 מ' וברוחב 1 מ', לכל רוחב החדר. עד מחצית גובהו נמצא החדר מלא בעפר ובאבני מפולת גדולות, שמקורם כפי הנראה בהתמוטטות טרסה סמוכה. לא ניתן היה להבחין בסטרטיגרפיה בתוך המילוי. בחלק הגלוי סבלו הקירות מהתפוררות. לעומת זאת, קיר טרסה מעוגל, התומך מילוי עפר

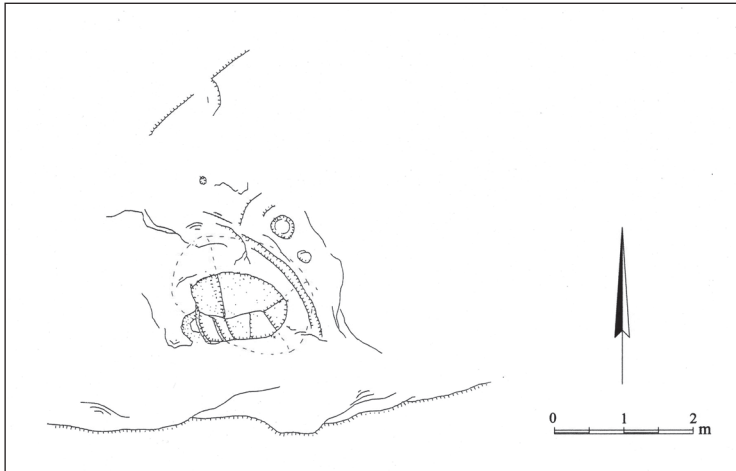
איור 6: המקווה הגדול

מצדו המזרחי של המעבר, ומזוזה המצרה את הפתח – שייכים עדיין לשלב השימוש במתקן בייעודו המקורי, אם כי ייתכן שאלה תוספות מאוחרות יותר.

ממצא החרסים כלל שברי כ־20 קנקנים וקערות, שזמנם מן המאה הראשונה לפנה"ס ועד המאה הרביעית לספירה. דומה, כי במהלך תקופה זו הפך החלל, שעמד בלי שימוש, לבור אשפה, ולתוכו הושלכו שברי כלים רבים.

מתקנים נוספים על ראש הגבעה: "המקווה הקטן" (מס' 7 באיור 2; איור 7):

בשוליו הדרומיים של האתר, על ראש המצוק, נוקה מקווה נוסף קטן יחסית. זהו בור בעל מתאר סגלגל, 1.8 מ' קוטרו ועומקו מטר אחד. גרם מדרגות צר מוביל אל קרקעיתו הבור. תכולתו כ-1.7 מ"ק.

איור 7: המקווה הקטן

שריד מתקן ייצור:

דרומית לשטח A, אך במדרגה נמוכה ממנו (איור 2, מספר 8) התגלה ונוקה אגן אבן מעוגל בקוטר של כ-2 מ', שבמרכזו שקע רבוע. המתקן דומה לאגן ריסוק של בית בד. אזור גוש עציון איננו ידוע דווקא בגידול הזית, ודי להביט בצדי הדרכים הראשיות (וראה גם אביצור, תשל"ז, 203-204). עם זאת, עשוי ממצא זה ללמד על קיומו של בית בד במקום בעבר. אף ממצא הבודדה במערכת התת-קרקעית מס' 3/4 מחזק את ההשערה שאכן התקיים ייצור של שמן באזור, גם אם בהיקף מצומצם. עם זאת, ייתכן שמדובר במתקן ייצור למטרה אחרת בתחום המזון או התעשייה.

שטח E (איור 8):

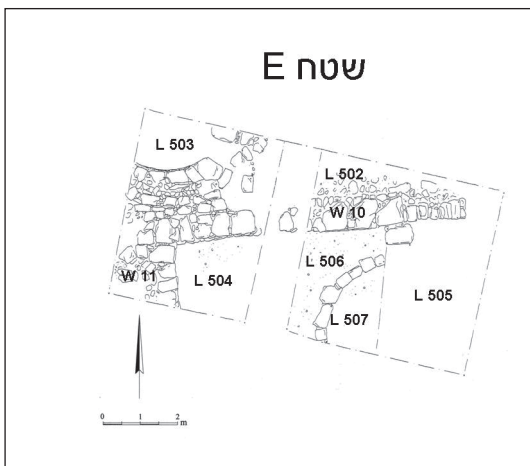
שטח זה נמצא באוכף שמדרום-מזרח למצוק. הנחתנו הראשונית הייתה, שהיישוב התקיים רק על ראש הגבעה, בשטח התחום על ידי המצוק, משום יתרונו הטופוגרפי, ובשל הימצאות מערות קבורה בשולי האוכף. ממצא החרסים הפזורים בשטח, רמז על התיישבות כלשהי למן שלהי תקופת הבית השני ועד לתקופה הרומית המאוחרת-הביזנטית הקדומה. חפירת בדיקה באוכף נערכה במיקום של שתי אבנים בולטות על פני השטח, שנראו כשייכות לקיר אשר שרד באתרו. נפתחו שני ריבועים בגודל כולל של 5X10 מ' (איור 9). ריבועי החפירה

מחולקים על ידי קיר מסיבי (W10) הבנוי אבני גוויל גדולות, רוחבו כ־0.75 מ', ואורכו חורג מתחומי השטח הנחפר.

שלבנים קדומים בשרידי המבנים בשטח E:

איור 8: שטח E, מבט כללי

איור 9: שטח E, תוכנית

מדרום ל-W10 נחפר שטח קטן (לוקוס 504), ובתחתיתו התגלתה רצפת עפר, הניגשת אל הקיר ומושתתת על גבי שכבת אבנים קטנות. במילויים מתחת לרצפה זו (לוקוס 511) התגלו שברי קנקנים וסירי בישול מן המאה הראשונה לספירה; מכאן שקיר W10 האיתן נבנה במאה הראשונה לספירה, או זמן מה לאחר מכן. סמוך לקצה המזרחי של האזור הנחפר התגלה פתח בקיר, שמזוותיו בנויות אבני גזית מגיר רך, והקיר עצמו בנוי אבנים מהוקצעות באופן גס.

כבשן יוצרים:

בראשית החפירה, נאספו סמוך מאוד לפני השטח שברי חרס רבים בניזיהוי (אינדוקטיביים), בעיקר קנקנים וקערות.

שכבת האדמה העליונה, 0.25 מ' עובייה (לוקוס 500), הייתה בעלת גוון כהה. הקרמיקה שנלקטה בלוקוס זה, מעורבת וכוללת טיפוסים המתוארכים למן סוף התקופה ההלניסטית (חשמונאית) ועד לראשית המאה הרביעית לספירה. בשכבה שמתחתיה השתנה גוון הקרקע לצהבהב, ורוב הממצא כלל שברי קנקנים בעלי שפה מקופלת וגוף מצולע (לוקוס 503) המתוארכים למאה השלישית-רביעית לספירה.

תוך כדי החפירה הובחנו שברי כלים שנפגמו בעת תהליך הייצור, ביניהם ידית קנקן שעליה סימני שרפה חוזרת ונשנית, שפות קנקנים מעוותות, שברי חרס מפוחמים ושברי כלים שטרם עברו צריפה (איור 10).

איור 10: שברי חרס מפוחמים

בעומק של כ-0.3 מ' מפני השטח התגלה קיר מעוגל, שעל פניו דבוקות שתי שכבות של טיט: הפנימית בצבע לבן, והחיצונית בצבע חום-בהיר, המזכיר חומר טבון. השטח שבין הקיר המעוגל לגבולות הריבוע נוקה עד לסלע האם, בעומק של כ-1 מ' מפני שטח. בניקוי התברר, כי קרקעית המתקן הייתה מרוצפת טיח, שחלק קטן ממנה שרד בצמוד לקיר. מילויי העפר בשטח הנחפר הכילו כמויות ניכרות של שברי כלים, בעיקר קנקנים. כמו כן, נמצאו כמה אבני גיר שעברו שרפה בטמפרטורה גבוהה. על רקע כל זאת ניתן להעריך, שהמתקן המעוגל הוא כבשן לייצור כלי חרס.

עד כה נחפרה רק כמחציתו של הכבשן, והתברר כי רק חלקו התחתון השתמר (לאיורי כבשנים דומים ראו: הרצוג, תשמ"א, 100; ויטו, תשמ"א, 61-62). מאחר שהכבשן היה מלא בשברי כלים, נראה כי יצא משימוש עוד בעת העתיקה, ואולי אז גם הוסרה הרצפה של תא הכלים, בעוד תא הבערה מולא בפסולת ייצור ממתקן סמוך. מועד בנייתו של הכבשן עדיין לא התברר. יש לציין, כי שברי קנקנים מן המאות השלישית והרביעית לספירה נמצאו גם

סמוך לפני הסלע. לאותו התהליך ולאותו בית היוצר יש לשייך, ככל הנראה, גם את הכמות הגדולה של הקנקנים, שנחשפו במקווה הגדול. דומה, כי בעלי המלאכה ניצלו חללים שונים בלתי שמישים ברחבי האתר, ולתוכם השליכו את פסולת הייצור.

לגילוי בית היוצר מצטרף ממצא נוסף מן האתר, והוא בסיס אובניים של יוצר, אשר נמצא שלא באתרו, בשטח B. לקיומו של בית יוצר כאן עשוי להיות הסבר גיאולוגי, מאחר שבקרבת מקום קיימים מחשופים של חוואר מוצא, הידוע כמועדף לייצור כלי חרס. אומנם, מקור המים הטבעי הקרוב נמצא במרחק של כקילומטר מכאן (עין סג'מה – מעיין יצחק), אך קיומם של מאגרי מים גדולים מתקופות קודמות שימש ודאי תחליף. ייתכן שהרוחות החזקות, המנשבות במקום החל משעות הצהריים, סייעו לקביעת מיקומו של בית היוצר.

סוג הכלים העיקרי שיוצר כאן הוא קנקני אגירה. ייתכן שיוצרו כאן גם קערות. קערות אלה מתאפיינות בחיפוי חום ועיטור של פסים אלכסוניים חרותים, שנעשה באמצעות קרצוף או באמצעות גלגלת משוננת (עיטור המכונה גם 'עיטור מקדה', Rouletted).

בתוך קבוצה זו ראויים לציון כמה שברים, שעוטרו באמצעות גושי טין שהודבקו אליהם, והוחתמו בחותם שעוטר בדגמים שונים, כגון דגם פרח, דגם גיאומטרי, וכוכב מחומש (איור 11). עיטורים מסוג זה מוכרים מחפירות למיניהן בהר יהודה, ובאחרונה זכו להתייחסות מקיפה במאמרו של איתמר טקסל (Taxel, 2007). בעקבות הממצא מתקבל הרושם, כי במקום נעשו ניסיונות שונים בעיצוב ובעיטור של כלים (למשל, דגמי קרצוף ולחיצות ידניות על גוף הכלי).

איור 11: עיטור טביעה בדגם כוכב

כבשן היוצרים נבנה מצפון ל-W10. לא ברור אם שניהם נבנו בעת ובעונה אחת. העדויות לייצור קרמיקה באתר הן מן המאות השלישית והרביעית לספירה. לפיכך, ניתן להציע שבוני הכבשן, ודאי במאה השלישית לספירה, השתמשו בקיר קדום לייצוב הכבשן, בעוד החלל שנותר ביניהם מולא אבנים.

סיכום

הימצאותו של בית יוצר, כולל מתקן הייצור עצמו, עשויים לתרום למחקר הייצור הקרמי ביהודה בשלהי התקופה הרומית ובראשית התקופה הביזנטית. יש לקוות שהמשך המחקר בח'רבת ג'מג'ום, תוך השוואה לממצא מן האתרים הסמוכים, יהיה נדבך חשוב ביצירת לוח טיפולוגי בסיסי של הקרמיקה באזור יהודה, נושא שטרם זכה למחקר מקיף.

רשימת מקורות

- אביצור ש', תשל"ז;
 "הזית ותעשיית הזית ביהודה ושומרון בתמורות העתים", בתוך: א' שמואלי, ד' גרוסמן ור' זאבי (עורכים), **יהודה ושומרון – פרקים בגיאוגרפיה יישובית**, הוצאת כנען, ירושלים, עמ' 209–203.
 הירשפלד י' וסולר ג', 1979;
 "חורבת ברכות – כפר קדום בלב הר חברון", **טבע וארץ**, כ"ב, עמ' 29–33.
 הרצוג ז', תשמ"א;
 "תל מיכל – תחנת מסחר לחוף הים", **קדמוניות**, י"ד (55–56), עמ' 96–102.
 ויטו פ', תשמ"א;
 "בית יוצר בנחף שבגליל", **קדמוניות**, י"ד (53–54), עמ' 61–62.
 זיסר ב', גנור א' ופרחי י', תשס"א;
 "ממצאים מימי מרד בר־כוכבא ממערכות מסתור באתר 'מורן 1' שבשפלת יהודה" בתוך: ח' אשל וב' זיסר (עורכים), **חידושים בחקר מרד בר־כוכבא**, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, עמ' 53–72.
 מרקוס מ' ועמית ד', 1989;
הר חברון, סקר נוף ומסלולי טיול, רשות שמורות הטבע, ירושלים.
 עמית ד' וזיסר ב', תשנ"ט;
 "יישובים יהודים מתקופת הבית השני בסביבות משואות יצחק", בתוך: מ' לבנה ור' יחזקאל (עורכים), **יד ליאיר – עיונים בטבע, בסביבה ובידיעת הארץ**, החברה להגנת הטבע, בלי ציון מקום הוצאה, עמ' 114–129.
 מפה גיאולוגית, 1976:
ירושלים וסביבתה, 1:50000, המכון הגיאולוגי ישראל, ירושלים.

Taxel Y., 2007;

"Application-Decorated Bowls: A Cultural Characterization of the Pagan and Christian Population of Jerusalem in the Late Roman and Byzantine Periods", *IEJ*, vol. 57, pp. 170-186.

Zissu B., 2008;

"The Hellenistic Fortress at Horvat Tura and the Identification of Tur Shimon", *IEJ*, vol. 58, pp. 171-194.